

ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНІ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІ АНТРОПОНІМИ У ДРАМАХ П.КУЛІША

Анотація. У статті розглядаються поліфункціональні літературно-художні антропоніми визначного українського письменника XIX ст. П.Куліша. Особливу увагу звернуто на аналіз літературно-художніх антропонімів у драматичних творах письменника.

Ключові слова: літературно-художня антропонімія, літературно-художній антропонім (ЛХА), онім, стилістична значущість, характеристична функція, денотат-персонаж.

Summary. The article is devoted to polyfunctional anthroponyms in the works of P.Kulich. The onyms from drama of this author is analyzed in detail.

Key words: belle-lettre personage proper name system, belle-lettre personage proper name, onym, stylistic significance, characteristic function.

В ономастичних дослідженнях, присвячених літературно-художній антропоніміці, часто наголошується на особливостях семантики і функціях власних назв, зокрема розглядається проблема полісемантичності та поліфункціональності власних назв персонажів. О.В.Суперанська у підсумках капітального дослідження «Общая теория имени собственного» так говорить про семантику власних назв у художньому творі: «У семантиці власної назви сконцентровані й мовленнєві (адресні), і екстралінгвістичні енциклопедичні (історичні, географічні) відомості, і психологічні, емоційні, афективні моменти, й ідеологічна направленість назви, і особливості її сприйняття» [10, 323]. Таку думку підтверджують й інші дослідники літературно-художньої ономастики. О.І.Фонякова вважає, що «загальна властивість власної назви... – її сугестивність, тобто накопичення різного роду конотацій і семантичних компонентів, що йдуть від асоціацій у тексті і поза текстом» [13,32]. Аналогічного погляду дотримуються і українські вчені. «Зарахування певного ЛХА (літературно-художнього антропоніма), – констатує Л.О.Белей, – до одного з функціонально-стилістичних типів не означає відсутності у ньому ознак іншого стилістичного типу» [1, 10].

У складі поліфункціональних ЛХА П.Куліша наявні власні назви історичних осіб та власні назви вигадані письменником. Власні назви історичних осіб серед поліфункціональних ЛХА П.Куліша становлять чи не найчисельнішу групу.

Мета нашого дослідження – здійснити аналіз конотативних властивостей літературно-художніх антропонімів (ЛХА) у драматичних творах П.Куліша.

Драматичні твори П.Куліша репрезентують історико-філософську проблематику. Своє розуміння історичних процесів автор реалізує у переосмислених образах відомих історичних осіб. Іменування *Дмитро Вишневецький*, *Северин Наливайко*, *Петро Сагайдачний*, *Богдан Хмельницький* є перш за все носіями темпоральної онімної семантики. Кожний з названих ЛХА характеризується високою варіативністю структури: *Дмитро Вишневецький*, *Байда*, *Байда Вишневецький*, *князь Байда*, *запорожець Байда*; *Северин Наливайко*, *Цар Наливай*, *Севериня*, *Наливайко*, *Наливай*, *Тверезяка*; *Петро Сагайдачний*, *Сагайдак*, *Конашевич*, *син*

Конаша; *Богдан Хмельницький*, *Хміль Хмельницький*, *батько Богдан*, *старий Хміль тощо*. Під поняттям структура ЛХА ми розуміємо сукупність антропонімів, якими іменується один персонаж. Таким чином, власна назва персонажа може складатися з імені, прізвища, прізвиська, або тільки одного з перерахованих антропонімів. У драматичних творах П.Куліша саме дво- та трикомпонентні антропоніми відзначаються найбільш широким спектром конотативної семантики. Багатоконентність забезпечувала П.Кулішу можливість розширювати онімне значення ЛХА, завдяки чому окремі варіанти ЛХА набували статусу поліфункціональної стилістичної значущості.

З-поміж перерахованих ЛХА, якими іменуються запорозькі гетьмани статусу поліфункціональних набувають саме ЛХА-прізвиська героїв, які нерідко виносяться автором і у заголовок твору. Пор.: «Байда, князь Вишневецький», «Цар Наливай», «Хміль Хмельницький». ЛХА-прізвиська у заголовках творів сприяють розкриттю авторської ідеї. Обігрування доонімної семантики варіантів *ЛХА Байда*, *Петро Сагайдачний*, *Цар Наливай*, *Богдан Хмельницький* у відповідних контекстах стало своєрідним ключем для розуміння глибокого змісту історичних картин. Власні назви такого типу у літературно-художній антропоніміці вважаються словами-лейтмотивами, ключовими словами, що, за твердженням О.І.Фонякової, «володіють особливим експресивно-тематичним зарядом, і є неодмінно співвіднесені з різноплановістю твору і образом автора як виразником основного ідейно-естетичного змісту твору» [13, 58].

Власні назви запорозьких гетьманів стали історико-культурним осердям драматичних творів П.Куліша, вони викликають асоціації з тими періодами історії коли жили реальні прототипи персонажів-денотатів. Так, наприклад, варіант хронологічно значущого фольклорного з походження ЛХА *Хміль* у ряді літературних творів П.Куліша став не лише символом національно-визвольної війни 1648-1656 рр., а набув і ряд інших конотацій, на ґрунті яких істотно розширилися його виражальні можливості. Якщо у ранніх творах «Чорна рада», «Великі проводи» для номінації Хмельницького П.Куліш використовує хронологічно значущі варіанти ЛХА з відтінком пошани *батько Богдан*, *батько Хмельницький*, *старий Хмельницький*, *пан*

Хмельницький, то у пізніших творах письменник вживає переважно прізвисько *Хміль* з негативними конотаціями. У творах П.Куліша прізвисько *Хміль* асоціюється, за аналогією до народних пісень, з рослиною, котра робить п'янкими різні напої та живе тому, що обвивається навколо інших рослин чи дерев. «Народная поэзия, – коментує письменник, – воспользовалась именем гетмана, чтобы уподоблять завязоту козацкую завиткам растения дающего меду и пиву хмельную силу» [4, 657]. У народному розумінні сила рослини порівнюється до діяльності козацького гетьмана та до наслідків такої діяльності: «Чи не той то *хміль*, що коло тичини в'ється? Гей, той то *Хмельницький*, що з ляхами б'ється» (Народна пісня). З народно-поетичною традицією П.Куліш свідомо пов'язує ЛХА *Хмельницький* – *Хміль* з відповідним омонімічним ботанічним номеном та інтерпретує ЛХА-прізвисько *Хміль* для художнього змалювання загальнонародних настроїв в епоху національно-визвольної війни: «Закрутилась круто зелена *хмелина*, звившись на тичину; огласило хлопство шляхту брехунами на всю Україну...» («Великі проводи»); «Серед кривавих куп *Хміль* на тичину звисся... так високо, як ще ніхто не зопинався: бо рідним братом він татарину зробився...» («Улянка-кльошниця»).

Негативними емоційно-оцінними конотаціями насичене також ім'я персонажа *Богдан* у поезії «До Богдана»: «*Богдане*, зраднику і патріарху зради! Цураєшся і на тім, і на цім світі правди...». Найбільший потенціал негативного ставлення до найменованого персонажа акумулював у собі поліфункціональний ЛХА *Тамерлан Хмельницький* у поемі «Нагай». Тут П.Куліш, порівнюючи жорстокість українського гетьмана із жорстокістю середньоазіатського полководця Тамерлана, об'єднує обидві назви в одну – *Тамерлан Хмельницький*.

Фольклорний з походження варіант ЛХА *Байда* не лише володіє хронологічно значущим потенціалом та асоціюється із зародженням козацтва, заснуванням першої Запорозької Січі на острові Мала Хортиця [3, 157]. Доантропонімічна семантика ЛХА *Байда* асоціюється з кількома рисами, притаманними характеру героя [2, 115-116]. ЛХА *Байда* часто вживається у драмі то з прислівником *байдуже*, то з дієсловом *байдувати*: герой байдужий до життєвих труднощів та небезпек, байдужий до страху, байбужий до власної долі і певною мірою до власної родини, небайдужий лише до правди і справедливості: «Чи життя, чи смерть, чи рай, чи пекло... Про все байдуже *Байди-запорожцю*... Йому *байдуже* батьківщину кинуть, плачущу матір дома занехати для тих пустинь, кочовищ запорозьких, затонів, комишів, лугів Дніпрових. Він *Байдою* зневажливо назвався титулу Вишневецьких відцурався...» («Байда»).

З іншого боку, не виключено зв'язок ЛХА *Байда* зі словами *байдак* – човен, *байдувати* – човнярувати [2, 115-116], котрі викликають асоціації подорожі, мандри, пошуки невідомого. Дія драми

базується саме на подорожах головного героя з України до турецького султана: «...Годі тобі, *князю Байдо байдувати*, Сватай мою дочку та йди царювати...» П.Куліш вміло вплітає рядки відомої народної пісні «У Цареградї на риночку» у сюжет власного твору. Кулішів *Байда* відрізняється від народнопоетичного структурою власної назви: у народній пісні власна назва героя однокомпонентна – *Байда*, а у драмі двокомпонентна – *князь Байда*. Апелятив *князь* вказує на соціальне походження героя і на позитивне авторське ставлення до нього.

Найменування головного героя третьої драми такі: *Северин Наливайко*, *Цар Наливай*, *Тверезяка*. Їх також можна трактувати як поліфункціональні літературо-художні оніми. Вже саме поєднання титулу і прізвиська у структурі ЛХА *Цар Наливай* є казусним. Царем письменник іменує героя без держави, без монархії, без багатств, маєтків, земельних володінь. Це такий собі козацький ватажок, котрий годує своє військо звичайними грабунками під час повстань: «*Цар руйнників та паліїв*», «*Цар п'яницький*». Однак Северин Наливайко – це і лицар, що «у грудях має серце левове, хоробре», і через це міг би бути справжнім лицарем. ЛХА-прізвисько *Наливай* видається, на перший погляд, також двозначним: «той, що любить пити горілку» і «той, що любить наливати, пригощати» [8, 117-118], однак справджується і підтверджується контекстом лише друге значення. Наливай у інтерпретації П.Куліша – це той, хто «тільки й знає кубки наливати, Щоб війську духа вгору підіймати», хто «воду-прохолоду над огню горілку прекладає, а трунки добрі вольному народу в цебрі, та кінви безліч наливає», та «кров людську, як воду, проливає».

Підтвердженням байдужості денотата до алкоголю виступають часто вживаний епітет *тверезий* та похідний від нього ЛХА-прізвисько *Тверезяка*. У найменуванні *тверезий Цар Наливай* відчувається несумісність внутрішньої форми ЛХА *Наливай* та означення *тверезий*. І саме цей варіант у загальному контексті твору став виразником головної думки драми: алкоголем та війною самостійної держави не здобудеш.

На відміну від попередніх ЛХА, доантропонімічна семантика ЛХА Сагайдак з енциклопедичною характеристикою денотата-персонажа безпосередньо не узгоджується. Але якщо припустити можливість такого узгодження, то потрібна якась логічно-сміслова проміжна ланка у ланцюзі асоціацій. Доантропонімічна семантика ЛХА *Сагайдак* розкривається у апелятиві *сагайдак* – «сумка для стріл» [9, 8-9]. У філософсько-поетичному контексті драми для цього поняття уможливають асоціації збірності: *братерство*, *братство* (у випадку з Сагайдачним – Київське братство), *сукупність*, *єдність*, *єднання*. Герой з прізвиськом *Сагайдак* – розважливий керівник, марно кров не проливає, прагне до миру в рідній країні і миру з іншими державами, прагне єднання українського народу, братерства, що підтверджується змістом

драми: «...Є тепер за що лягати в полі ширим козакам: наш *Сагайдак* завзявся показати дорогу давно до братів братам» («Петро Сагайдачний»).

Сагайдак і Байда – це образи-ідеї, так собі П.Куліш уявляє лідера держави. Варіанти прізвиськ містять відчутну позитивну оцінку автора. Виразниками позитивних конотацій виступають епітети, а також апелював *князь*, за допомогою якого П.Куліш втілює свою філософську концепцію аристократизму душі [6, 8-9].

У драмі «Цар Наливай», окрім власної назви головного героя, поліфункціональним є ЛХА *Правдич Оришевський*, в якому П.Куліш об'єднав найменування двох різних історичних осіб Яна Оришевського (? – 1605 р., запорозький ватажок) та Правдича Більського (син польського літописця Мартина Більського). На думку самого автора, вони були родичами: рід Більських мав герб Правдичів [6, 232]. У драмі неодноразово знаходимо випадки поетичного обігрування доатропонімійної семантики ЛХА *Правдич*, у найменуванні увиразнюється найяскравіша риса характеру героя – любов до правди та справедливості: «Наш *Правдич Більський* надпис золотую зробив по-

томкам на своїм портреті: Що проти простої живої правди шкода шукати розуму й поради»; «...суддя козацький, *Правдич Оришевський*, він правдою непохибною дише, на серці в нас, мов на папері пише...» («Цар Наливай»). На думку сучасних читачів, ЛХА *Правдич Більський* – це метафорична асоціація правди і болю того важкого періоду історії нашої держави.

Як бачимо, поліфункціональні ЛХА П.Куліша – це такі оніми, яким притаманна непересічна естетична вартість та широкі виражальні можливості. Найчастіше поліфункціональні ЛХА П.Куліша виступають важливим мовностилістичним засобом характеристики персонажів-денотатів за хронологічною, соціальною та національною ознаками, а також їх суб'єктивної оцінки. Характерною рисою онімної складової ідіостилю П.Куліша є майстерне використання письменником ЛХА, утворених на базі реальних іменувань історичних осіб, у ролі поліфункціональних. Прикметно, що статусу поліфункціональних ЛХА здобувають чимало літературно-художніх онімів П.Куліша завдяки їх майстерній стилізації у дусі українських фольклорних традицій.

Література

1. Белей Л.О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ – ХХ ст. – Ужгород, 1995. – 119 с.
2. Етимологічний словник української мови: У 7 т. – К.: 1982. – Т.І. – 115 с.
3. Крип'якевич І. Історія України. Львів, 1990. – 519 с.
4. Куліш П. Твори у двох томах. – К.: 1998. – Т.І. – 629 с.
5. Куліш П. Твори у двох томах. – К.: 1998. – Т.ІІ. – 629 с.
6. Нахлік Є. Вступне слово. // Куліш П. Твори у двох томах. – К.: 1998.
7. Словник української мови: В 11 т. – К.: 1970. – Т.І. – С. 90.
8. Словник української мови: В 11 т. – К.: 1974. – Т.V. – С. 117–118.
9. Словник української мови: В 11 т. – К.: 1978. – Т.IX. – С. 8-9.
10. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М.: 1973. – 366с.
11. Українські народні думи та історичні пісні. – К.: 1977. – 571с.
12. Українські народні думи та історичні пісні: Збірник. – К.: 1990. – 239с.
13. Фонякова О.И. Имя собственное в художественном тексте. – Ленинград, 1990. – 105 с.